

Костюк О. Ю.

НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС У ЄВРЕЙСЬКИХ СЕРЕДНІХ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ ВОЛИНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТ.)

У статті проаналізовано організацію навчально-виховного процесу, форми, методи та засоби навчання, які використовувалися у єврейських середніх освітніх закладах Волині у ХІХ ст.

В статье проанализировано организацию учебно-воспитательного процесса, формы, методы и средства обучения, которые использовались в еврейских средних образовательных заведениях Вольны в ХІХ столетии.

In the article educational process organization, forms, methods and means of education used in Jewish secondary schools in Volyn in the 19th century are analyzed.

Наукове забезпечення освітніх перетворень неможливе без знання розвитку теорії та практики вітчизняної освіти і школи в минулому, без нового осмислення та переосмислення як вітчизняного, так і зарубіжного досвіду. Це значною мірою стосується релігійної освіти народів, які проживали на території Волині у ХІХ ст. Незважаючи на значну кількість досліджень, ця проблема й досі залишається недостатньо вивченою.

Мета наукової статті – здійснити аналіз навчально-виховного процесу в єврейських середніх освітніх закладах Волині у другій половині ХІХ ст.

У процесі дослідження проблеми становлення та розвитку єврейської релігійної освіти виявлено, що у 40-х р. ХІХ ст. царський уряд розпочав реформування галузі єврейської освіти з метою змінення релігійно-суспільного побуту єврейського населення, ліквідації їх відчуженості та релігійної

замкнутості, сприяння швидкій асиміляції євреїв з іншими народами багатонаціональної держави, підпорядкування їх загальному російському імперському управлінню. Для вирішення цих питань у 1842 р. була утворена “Комісія для освіти євреїв у Росії”, до складу якої ввійшли видатні представники єврейського народу – рабини М. Любавицький (Шнеерсон) та І. Воложинський, директор Одеського училища Б. Штерн, банкір із Бердичева І. Гальперін та інші меценати [3, с. 149].

17 жовтня 1844 р. російський цар Микола видав указ про створення училищ рабинів в імперії. Одночасно Міністерство освіти розробило і затвердило “Положення про рабинські училища”, які за кількістю загальноосвітніх предметів прирівнювалися до гімназій.

Параграф перший “Положення” стверджує, що заснування училищ рабинів мало двояку мету: професійну підготовку учителів для єврейських училищ 1-2 розрядів та освіти рабинів [4]. Низка параграфів “Положення” висвітлює питання щодо адміністративного управління училищами. Так, відповідно до § 2-5, училища рабинів були відкриті з дозволу пана міністра Народної освіти та з нагальної потреби в цих навчальних закладах. Управління училищами рабинів із загальної навчальної, виховної та господарської частин було покладено на директора училищних чиновників. Нагляд за викладачами єврейських предметів мали виконувати інспектор та вчені євреї. Щодо викладання предметів та нагляду за учнями училища, то в училище рабинів були призначені учителі та кімнатні наглядачі.

Так, відповідно до §7-10 “Положення”, до навчального закладу приймалися єврейські хлопчики всіх станів, які досягли 10-річного віку і мали необхідний рівень знань із загальноосвітніх і єврейських предметів. Для вступу усі кандидати мали подати довідки: а) від лікаря про стан здоров'я; б) від керівництва навчального закладу, де навчалися, про успішність та поведінку; в) від громади, де майбутні учні проживали.

Прийом до Житомирського училища рабинів проходив з 8 до 31 серпня на конкурсній основі. Охочі навчатися у навчальному закладі складали іспити із знань єврейських предметів, російської та німецької мов, арифметики, історії, географії. Найбільш підготовлені абітурієнти зараховували-

ся не в перший клас, а відразу в другий чи третій, а ті, хто виявив “блискучі” знання, – навіть у четвертій.

Більше того, вихованці училища ділилися на дві категорії: стипендіати й напівстипендіати (одержували від держави грошову допомогу для навчання). Були і такі, які навчалися за свої кошти [8]. При виборі стипендіатів, при однакових успіхах у навчанні, перевага надавалася сиротам, учням із бідних сімей, а також дітям учителів [4, § 9-10].

Відповідно до вимог § 13 другої (навчальної) частини вище зазначеного “Положення...” в училищах рабинів навчання розділяли на три курси: загальний – для всіх вихованців, які готувалися стати учителями училищ та рабинами; педагогічний – для тих, хто хотів бути учителем; спеціальний (рабинів) – для підготовки рабинів [4, § 13].

Для вихованців, які закінчили єврейське училище першого розряду або отримали початкову домашню освіту, були організовані підготовчі класи [4, § 14]. Про це свідчать архівні матеріали, в яких зафіксовано, що на ім'я директора Училищ Волинської губернії прийшла доповідна записка про відкриття 13 травня 1847 р. підготовчих класів при Житомирському училищі рабинів. Відповідно до “Положення про училища рабинів” підготовчі класи були утворені за умови, що навчання в них відповідало курсу навчання в трьох нижчих класах гімназії і тривало три роки. При цьому учень був зобов'язаний навчатися в кожному класі не менше одного року [7, с. 9], а єврейські предмети вивчалися у такому обсязі, як і в єврейських училищах другого розряду [4, § 15]. У підготовчих класах учні вивчали єврейську, російську і німецьку мови, Біблію, Мішну, арифметику, географію, релігійне моральне вчення, молитви, правопис, малювання. Учні цих класів стипендій не отримували [4, с. 9].

Відповідно до “Положення про рабинські училища” на загальному курсі, навчання відповідало чотирьом вищим класам гімназії і тривало чотири роки. Так, у цей час учні вивчали такі загальні дисципліни: російську словесність та логіку; мови: латинську, німецьку та французьку; арифметику, алгебру, геометрію; географію і статистику; загальну і російську історію та риторіку; правопис, креслення, малювання; і єврейські предмети: Біблію, Мішну, Хаіе-Адам, Гемару, збірник релігійних законів, історію єврейського народу, ду-

ховне красномовство, єврейську мову (іврит), два "арамейських наріччя": сірійське й халдейське. Викладання наук, за винятком єврейських предметів і німецької мови, велося російською мовою [4, § 16-17].

Нижче подані дані таблиці дають можливість проаналізувати погодинний тижневий розподіл предметів у навчальних закладах.

*Таблиця 1.
Погодинний тижневий розподіл предметів
у єврейських навчальних закладах*

Предмети	Класи						Всього
	Число годин на тиждень						
	1	2	3	4	5	6	
Єврейські предмети:							
Біблія	3	3	3	1.5	3	3	16.5
Мішна	19.5	19.5	19.5	19.5	24	24	126
Джерела євр. реліг. Узаконень	6	6	6	16	12	12	48
Історія єврейського народу	1.5	1.5	1.5	1.5	1.5	1.5	9
Духовне красномовство	1.5	1.5	1.5	1.5	1.5	1.5	9
Вправи з єврейської словесності				1.5	1.5	1.5	4.5
Арамейські діалекти: сірійське й халдейське					1.5	1.5	3.0
Загальні предмети:							
Російська мова і словесність	4.5	4.5	4.5	6			19.5
Німецька мова	3	3	3	3			12
Арифметика та поч. геометрії	3	3	3	1.5			10.5
Географія і статистика	1.5	1.5	1.5	1.5			6
Загальна і російська історії	3	3	4.5	4.5			15
Правопис, креслення, малювання	3	3	1.5	1.5			9
Всього	49.5	49.5	49.5	49.5	45	45	288

В двох останніх класах по 4,5 год. було виділено на повторення пройденого матеріалу [4]. Матеріали таблиці вка-

зують на те, що найбільше навчальних годин було відведено для вивчення предметів релігійного спрямування (єврейських), які забезпечували здобуття релігійної освіти та формування в учнів сакрального типу мислення. Серед загальних дисциплін слід зазначити, що для вивчення російської мови та словесності, а також і російської історії, було виділено більшу кількість годин порівняно з іншими предметами. Це свідчить про те, що царський уряд планомірно проводив політику русифікації освіти національних меншин.

Після закінчення загального курсу учні, відповідно до їх уподобань, розподілялися на педагогічний, або спеціальний (рабинів) курс. Для тих, хто надав перевагу педагогічному курсу, навчання тривало один рік, а викладання єврейських дисциплін на цьому курсі відбувалося згідно з потребою майбутніх вихователів. За цей час учні оволодівали практичними навичками викладання предметів. Наприкінці навчання випускники-педагоги в присутності своїх товаришів і під контролем викладачів та інспектора проходили педагогічну практику [4, § 16-17].

Отже, з “Положення про рабинські училища” випливає, що навчання на спеціальному (рабинів) курсі тривало два роки і його метою було надання учням ґрунтовних і поглиблених знань, які були необхідними для рабина. Після закінчення навчання усі учні проходили практику у рабина, яка тривала один рік. На спеціальному курсі (рабинів) учнів навчали єврейських предметів відповідно до програм, укладених Комісією для євреїв Росії [4, § 24-25].

Варто зазначити, що при вивченні давньоєврейської мови вихованці мали великі труднощі, причиною цього було те, що євреї Волині говорили на ідиш, а державною мовою була російська, до того ж викладачі з давньоєврейської мови використовували дуже примітивні методи навчання. “В наших училищах, – писав І. Горовиць, – метод навчання єврейської мови нібито систематично направлений на те, щоб назавжди відвернути від нього вихованців” [2, с. 2]. Методика вивчення єврейських предметів полягала у “зазубрюванні” програмного матеріалу, а історія єврейського народу вивчалася вихованцями за найбільш скороченим нарисом німецьких підручників, з якими важко було впоратися найстараннішим учням [1, 50].

Крім того, рівень підготовки й методи навчання викладачів училища рабинів були неоднаковими. Вчительські колективи навчальних закладів склалися як з євреїв, так і з християн: викладання єврейських предметів покладалося лише на вчителів-євреїв, загальним предметам могли навчати як одні, так й інші, які отримали це право установчим порядком [4, § 18-19]. У той час як викладачі-євреї, як правило, не мали вищої освіти, то викладачі-християни мали середню і вищу освіту, а також краще володіли методикою навчання і виховання. Природно, що усі ці аспекти безпосередньо впливали на майстерність та якості викладання предметів, їх засвоєння учнями.

Отже, досліджені матеріали "Положення про рабинські училища" вказують на те, що для нагляду за веденням єврейських предметів міністром Народної освіти призначався інспектор. В його обов'язки входило перевіряти роботу вчителя, методи та форми, які він використовував при поясненні нового матеріалу та перевірки домашньої роботи. Інспектори були присутні на всіх іспитах [4, §77-78, 81, 82]. Так, із рапорту інспектора Ейренбаума для директора Житомирського рабинського училища відомо, що перевірка єврейських предметів вимагала багато часу і зусиль. Саме тому інспектор Ейренбаум, який також викладав єврейські предмети, просив про призначення ще одного вчителя, оскільки його власні уроки дуже часто збігалися з тими, які він мав перевіряти [6, арк. 17].

У 1851 р. в результаті перевірки стану навчально-виховного процесу було встановлено, що педагогічний колектив на належному рівні проводив навчання і виховання учнів, а вихованці були добре забезпечені одягом, білизною, продовольством та медичним обслуговуванням, яке було поставлено на високому рівні [10, арк. 40]. Цікавим для нашого дослідження є звіт інспектора казенних училищ п. Могилянського, який проводив перевірку навчальних дисциплін у Житомирському рабинському училищі. Проаналізувавши стан справ у навчальному закладі, п. інспектор зробив висновок, що після проведення іспитів із загальних дисциплін учні показали такі результати:

1) теоретичний матеріал з російської граматики учні знали добре, хоча їх практичні знання не відповідали теоретичним;

– викладання риторики проходило на належному рівні, але вибір вправ не був корисним (при цьому інспектор навів приклади вправ, які б були доцільними для учнів при засвоєнні цієї дисципліни: стислий переказ прочитаного оповідання, написання листів на різні теми тощо);

– математичні дисципліни викладалися без великих успіхів і діяльність учителя Скальського потребувала більшого нагляду та допомоги;

4) результати з географії були достатньо позитивні, а з історії посередніми;

5) німецька мова викладалася учителем Зейберлінгом погано і недбало (за невідповідне ставлення учителя Зейберлінга до своїх обов'язків йому було винесено сувору догану);

6) учні показали досить високі результати з чистописання та малювання [5, арк. 3].

Вище зазначені матеріали вказують на те, що Житомирське рабинське училище часто перевіряли інспектори казенних училищ, представники губернської адміністрації та Київського навчального округу з метою отримання інформації про стан навчально-виховного процесу в закладі. Це сприяло тому, що деякі викладачі-євреї Житомирського рабинського училища стали багато уваги приділяти поширенню прогресивних методів навчання (*словесних, наочних та практичних, методу забезпечення успіху в навчанні*), та використання *пояснювального* виду навчання, ознайомленню вчителів єврейських навчальних закладів із передовим досвідом [9, арк. 16].

Аналіз архівних матеріалів доводить, що з метою перевірки знань та умінь учнів училища з кожної дисципліни та відповідно до затверджених програм проводилися іспити (*метод контролю знань*). Таким чином, у Житомирському рабинському училищі іспити були трьох типів: *попередні, річні та випускні* [4, §26]. *Попередні* іспити складали усі ті, хто вступив до навчального закладу. Метою їх проведення було встановлення рівня знань майбутнього учня, що давало змогу визначити клас, в якому він мав навчатися. *Попередні* іспити відбувалися перед початком навчання і були обов'язковими для всіх учнів, тому що правила училища не дозволяли приймати учнів на навчання під час навчального року.

Річні іспити проводилися після закінчення навчального року з метою отримання результатів знань учнів з дисциплін, що вивчалися. Учні задавали усні запитання відповідно до програми і на розсуд учителя. Вихованця переводили з одного класу до іншого за результатами складених іспитів, при цьому було особливо необхідним знання російської мови. Загальна відомість про успіхи та поведінку учнів за 1862/63 н. р. свідчить, що з 36 учнів 1-го класу рабинського училища 12 вихованців було переведено до наступного, 12 – не допущено до іспитів, 8 – звільнено, а 4 учні вибуло. Причому з них проходили повторний курс навчання: 3 учні – 2 роки, 1 – 4 роки та 2 – 3 роки [5, арк. 1].

Випускні іспити складали учні після завершення навчання на педагогічному курсі та ті, які збиралися отримати право на викладання в училищах. Учні за їх успішністю та поведінкою були поділені на два розряди: за особливі успіхи і відмінну поведінку та за хороші успіхи. Ті учні, які отримали перший розряд, закінчували училище 2-го рівня і могли працювати учителями в єврейських училищах, тоді всі інші, хто отримав другий розряд – 1-го рівня і, як правило, вони працювали наглядачами в кімнатах при пансіонах та училищах рабинів [4, § 31-35].

Так, проведений аналіз статистичних даних за 1862/63 навчальний рік свідчить, що педагогічний курс Житомирського рабинського училища закінчило 7 студентів, один з них із золотою медаллю [5, арк. 1]. Вихованці спеціального курсу після завершення навчання в останньому класі отримували звання кандидата у рабини. Для того, щоб перейти із кандидата на рабина, кандидати мали показати належні знання *на практиці*. З цією метою вони були помічниками рабина і під його опікою та наглядом упродовж одного року. Ті учні, які отримували стипендію під час навчання, забезпечувалися коштами під час практики.

Після завершення випробування і при належній оцінці їх роботи рабинами кандидати складали *кінцевий іспит*, який проходив у Раді рабинських училищ, на здобуття атестата із званням рабина. Атестат випускника єврейського училища видавався двома мовами: єврейською та російською. Той кандидат, який не складав іспит, завершував навчання в училищі у званні під-рабина [4, § 36-39].

Отже, навчально-виховний процес у єврейських середніх навчальних закладах мав як спільні риси з навчально-виховною діяльністю у православних і католицьких семінаріях, так і свої особливості. Однією із відмінностей навчальної діяльності було те, що студенти, які хотіли отримати звання рабина, були зобов'язанні пройти практику, яка тривала один рік, допомагаючи рабинові нести службу у синагозі.

Література

1. Биншток Л. Вопрос об еврейских училищах // Еврейский вопрос. – СПб., 1866. – С. 18-58. (7)
2. Горовиц И. О раввинских училищах // Рассвет. – 1860. – № 28. – С. 2. (33)
3. Маггид Д. Из истории еврейского образования в России // Вестник ОПЕ. – 1911. – № 8. – С. 35-149. (116)
4. ДАЖО. – Ф. 396: Житомирське рабинське училище. – Оп. 1. – Спр. 1: Положення про училища рабинів. – 63 арк. (271)
5. ДАЖО. – Ф. 396: Житомирське рабинське училище. – Оп. 1. – Спр. 24: Звіт інспектора казенних училищ. – Арк.1-3. (272)
6. ДАЖО. – Ф. 396: Житомирське рабинське училище. – Оп. 1. – Спр. 27: Про зарахування учнів кандидатами на отримання стипендії. – Арк. 17.(273)
7. ДАЖО. – Ф. 396: Житомирське рабинське училище. – Оп. 1. – Спр. 73. – Арк. 9-15. (274)
8. ДАЖО. – Ф. 396: Житомирське рабинське училище. – Оп. 2. – Спр. 103: Про проведення випускних іспитів і видачу атестатів випускникам, які закінчили училище. – Арк. 29. (278)
9. ДАЖО. – Ф. 396: Житомирське рабинське училище. – Оп. 2. – Спр. 314: Річний звіт і матеріали до нього. – Арк. 16.(280)
10. ЦДІАУК. – Ф. 442: Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора. – Оп. 614. – Спр. 238. – 270 арк. (289)